

ՕՐԱԳԻՐ

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ, ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ՏՆՏԵՍԸԿԸՆ ԵՒ ԲՆԸԿԸՆ

ԳԻՏԵԼԵԱՑ

Ժ. ՏԱՐԻ ԹԻԻ 3.

1852

ՓԵՏՐՈՒԱՐԻ 1.

ԲԱՐՈՅԱԿԱՆ

ԴԱՍՏԻԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ ԱԶԳԱՅԻՆ

Աշխարհիս անիսդ դարձեր է՝

ԲԱՅՑ Թէ որչափ սխալ ճամբայ է Թողուլ որ ամէն մարդ իր ուղած ճամբով կատարելութեան հասնի, օրինակով լաւ ևս կը հասկըցուի: Վրանի մը հոգի ուզեր են Պօլէն Տավութ փաշա երթալ, ճամբան չեն գիտեր. մէջերնէն մէկը կ'ըսէ Թէ հետերնիս առաջնորդ մը առնենք. մէկալնոնք կը սկսին վրան ծիծաղիլ, ըսելով Թէ երթալու տեղերնիս գիտենք Տավութ փաշան է. աս ճամբարտութիւնը գիտնալէն վերջը

ճամբայ ցուցընող մեզի ինչ պէտք է. ամէն մէկերնիս որ կողմէն կ'ուզէ Թող երթայ, հերիք է որ գիտենք Թէ Տավութ փաշա պիտի երթանք: Բայնկ ըսելով ճամբայ կ'ելլեն. իրարու կը հարցընեն Թէ ուրեմն որ ճամբով երթանք. մէջերնին խորհուրդ կ'ընեն որ շիտակ, աղէկ, հանգիստ ճամբաներէն երթան. դիմացնին կը գտնեն մէկ աղէկ ճամբայ մը, կը սկսին երթալ: Ճամբան մէկը կը հանդիպի, բարեւ կու տայ, կը հարցընէ Թէ ուր կ'երթաք: Պատասխան կու տան. Ինչ կը խառնուիս, ուր որ կ'ու

1 Տես երես 3:

զենք կ'երթանք : Այն , կ'ըսէ ան մարդը , ես մինակ եմ , Տավութ փաշա պիտի երթամ , ընկեր մը կը փնտռեմ որ ճամբան մէկ տեղ ընկերութիւն ընենք : Պատասխան կու տան թէ մենք ալ ահա հոն կ'երթանք , կ'ուզես մեզի հետ եկո , ահա մենք շիտակ , հանգիստ ճամբայ մը գտանք ուսկից կ'երթանք : Սարդը երբ կը լսէ , կը զարմանայ ու կ'ըսէ թէ աստ ճամբով Տավութ փաշա չերթըցուիր , Տավութ փաշան աս կողմն է՝ ըսելով , գնացողներուն կը ընդկի կողմը քարոտ ճամբայ մը կը ցուցնէ : Ինոնք վրան կը ծիծաղին ըսելով . գնա՛ բանդ յիմար մարդ , ան քարոտ ճամբէն ո՛վ կ'երթայ , մենք ասանկ աղէկ շիտակ ճամբէն կ'երթանք : Սարդը զարմանալով ու կարծելով թէ ինքը անոնց երթալու տեղը չհասկըցաւ . նորէն կը հարցնէ թէ այդ ճամբով ո՛ր կ'երթար : Ինոնք վրան աւելի ծիծաղելով ու կանչուրուտելով կ'ըսեն . Տավութ փաշա պիտի երթանք ըսինք , խո՛ւ ես , ինչ ես , չհասկըցա՛ր : Սարդը այն ժամանակը նորէն կ'ըսէ , թէ այդ ճամբով Տավութ փաշա չերթըցուիր , Տավութ փաշան երթալու տեղ աւելի կը հեռանաք : Ինոնք արհամարհելով զմարդը կը դառնան իրենց ճամբան ըսելով . յիմար դու գնա՛ բանդ , մեզի ճամբանուս արգելք մ'ըլլար , մեզի հերիք է որ կ'ուզենք Տավութ փաշա երթալու , և մեր կամքն է , ազատ ենք , որ ճամբով կ'ուզենք ան ճամբով կ'երթանք . մենք քեզի պէս խենթ չենք որ շիտակ աղէկ ճամբան թողունք ու քարոտ անպիտան ճամբով երթանք , կ'ըսեն ու գլուխնին կախած իրենց ճամբան կը շարունակեն խաղալով խնտալով առաջ կ'երթան : Երբ են որ իրեք ժամու ճամբայ է Պօլսէն ինչուան Տավութ փաշան . բայց իրեք ժամը կ'անցնի , խնտալնին կը դադրի , տարակոյսը զիրենք կ'առնէ . չորս ժամէն աւելի կը քալեն , կը հոգնին . և կը տեսնեն որ հասնելիք չունին . կը յուսահատին , ճամբուն վրայ կը նստին . չեն գիտեր ինչ ընելիքնին : . . . Ճամբորդ մը կը հանդըպի , կը հարցընեն թէ

Տավութ փաշան ասկից որչափ հեռու է . ճամբորդը զարմանալով կ'ըսէ . Տավութ փաշան աս կողմերը չէ , Պօլսոյ ետեւի կողմը կ'իյնայ , ասկից հոն եօթը ութը ժամուան մէջ հազիւ կ'երթըցուի : Տես հիմա ան մարդկան յուսահատութիւնը , ազատութեամբ իրենց ուզած ճամբէն երթալուն պտուղը . ճամբայ ցուցնողը արհամարհելնին մեծ անխելքութիւն ըլլալը հիմա կ'իմանան : Այն թէ միայն Տավութ փաշա չկրցան երթալ , այլ Պօլիս ետ դառնալու ալ ոյժ չկայ վրանին , անօթի ծարաւ անծանօթ ճամբուն վրայ մնացին : Եւ աս ուշ խելունին գլուխնին եկաւ . հիմա իմացան թէ երթալու տեղը գիտնալն հերիք չէ , այլ ճամբան ալ պէտք է սովորիլ , և գէշ ալ ըլլայ քարոտ ալ ըլլայ՝ այն ճամբէն պէտք է երթալ : Իրենց անմտութիւնը ինչպէս որ պէտք է իմացան . բայց ինչ օգուտ , անմտութեան փնտր կրէլէն ետեւ : Ստածէ հիմա թէ ինչպէս կ'անիծեն այն իրենց աղուոր երեցած ճամբան՝ որ պատճառ եղաւ իրենց մոլորելուն . բայց չէ թէ ճամբան է պատճառ , այլ իրենց անմտութիւնը :

Վիտեմ որ հիմա , սիրելի ընթերցող , աս պատմութեանը չես հաւտար , սուտ է կ'ըսես , այդչափ անխելք մարդ ալ կ'ըլլայ կ'ըսես աշխարհիս վրայ . բայց եկ տես որ գուցէ դուն ալ անոնցմէ մէկն ես , ու քու բռնած ճամբուդ դուն ալ չես հաւնիր . և չէ թէ միայն չես հաւնիր , այլ և չես հաւտար ալ թէ ասանկ անխելք մարդ կը գտնուի աշխարհիս վրայ . և սակայն պէտք է որ հաւտաս , որովհետեւ աշխարհիս մէջ շատերը ասանկ ճամբայ բռնած կ'երթան :

Բայց հիմա աս օրինակով իմացարժէ մարդուս իր վախճանին հասնելու ճամբուն մէջ ազատութիւն փնտռել չըլլար : Երբ կ'ուզես մէկ վախճանի մը հասնիլ , ան վախճանին ճամբան որն որ է , ուզես չուզես ան ճամբէն պէտք է երթաս , որ ան ուզած վախճանիդ հասնիս : Ի՞նչ ճամբատութեան

բարոյական ճամբուն մէջն ալ գտնուիլը հասկընալէն ետքը , հիմա քիչ մը քննենք կոյր ազատութեան փոսին մէջ ընկողներուն գործքերը՝ որք են բովանդակութիւն վեց տեսակ չարեաց , որոնցմով առանց քննելու ուզած ճամբանին կ'երթան մարդիկ . և փոխանակ իրենց փափաքած վախճաններնուն հասնելու՝ աւելի կը հեռանան կը մոլորին՝ ինչպէս որ տեսանք :

Հիմա մէկիկ մէկիկ քննենք մարդկան ըրածները . կ'ըսեն թէ ճամարտութիւնը ճանցանք , փառքը հանգիստը մեր վախճանն է . աս վախճանին հասնելու համար պէտք է իրարու բարիքն ուզել և խոստովոյ ալ պարտուպատշաճ յարգութիւնը տալ : Ատեհն կը դառնան կ'ըսեն՝ թէ զամէն մարդ պէտք է ազատ թողուլ որ իրեն բարի երեցածն ընէ . աս խօսքէն առաջ կու գայ փոսին մէջի առջի չարիքը . այսինքն թողուլ զամէնքը իրենց ուզած և բռնած ծուռ ճամբուն մէջ , ըսելով թէ ամէն մարդ ինչ ճամբայ կ'ուզէ թող բռնէ , այն փնաս մը չունի մարդկութեան . թող նա զիս չարհամարհէ , ես ալ զինքը չեմ արհամարհեր : Իրար չարհամարհելը շատ աղէկ . սակայն ճամբայ ցուցնելը զմարդը արհամարհել չէ : Ա՛եծ սխալմունք չէ՞ ըսելը թէ պէտք չէ իրարու ճամբայ ցուցնել . և թէ ճամբայ գացողը պէտք չէ՞ որ տարակուսի թէ արդեօք շիտակ է իր բռնած ճամբան , տեսնելով որ ամէնքը իր բռնած ճամբէն չեն երթար . և սխալ չէ՞ չտարակուսիլ , չքննելը թէ սա , նա իսելացի մարդիկ ինչո՞ւ իմ ճամբէս չեն գար : Եւ ուր չեմ ուզեր ըսել թէ մարդիկ իրար արհամարհեն , կուսին , իրար նախատեն . այլ սիրով իրարու պատճառները քննեն հասկընան , և սկսին ընկերութեամբ իրարու օգնելով մէկ շիտակ ճամբէն երթան :

Հիմա հոս քիչ մը մտածէ՛ ու տես՝ թէ աս ըսածներս չընողը յիմար չէ՞ . և ինչ տեսակ յիմար , որ կ'ըսես թէ աշխարհիս մէջ չգտնուիր : Արչափ և որ պիտի ծաղրական մտածութիւն է ը-

սել՝ թէ հերիք է որ ամէնքն ալ մտքերնին դրեր են որ հաւութ փաշա պիտի երթան , թող մէջերնին կուս խօսակցութիւն չըլլայ , իրարու պատուոյն դպչել չըլլայ , թող ամէն մարդ իր ուզած ճամբով երթայ , ես ալ իմ ուզած ճամբովս կ'երթամ . հերիք է որ իմաստութիւնը ծաղկի , մարդկութիւնը առաջ երթայ : Ի՞նչ բանի կու գայ այն իմաստութիւնը որ հիմն չունի , և ըզմարդ իր վախճանին չկրնար հասցընել . ինչ մարդկութիւն է այն՝ որ մարդկութեան վախճանին հասնելու ճամբան չգիտեր :

Հիմակուան ժամանակս Աւրոպայի մէջ շատ մարդիկ այս յիմարական սկզբունքով հաստատուած կ'երթան , աւոր համար այսպիսի իմաստութեան դարու մէջ անհնարին խռովութեան մէջ կը ծփին անդադար :

Այս առաջին մեծ չարիքին դարմանը հոգալու համար այս համառօտ ծանօթութիւնը բաւական սեպելով , անցնիք տեսնելու այս կոյր ազատութեան փոսին մէջի երկրորդ չարիքը :

Երանց քննութեան կատարեալ ճանաչմունք չըլլար , և առանց ճանաչման ազատութիւն չգործածուիր . վասն զի շիտակ ճանաչմունք չունեցողը տգիտութեան գերին է . մինչդեռ մարդը կ'ուզէ որ իր հանգիստը և փառքը գտնէ , սխալ ճանաչմունքը , տգիտութեան շրջութաներով մարդուն միտքը և կամքը կսուկապաճ , այնպէս մոլար ճամբաներու մէջ քաջքուտելով տանելով կը չարչարէ . և մտքին աշուրներն ալ կուրցուցած , գացած ճամբուն ծայրը ուր հասնելիքը չտեսներ . և երբեմն թէ որ քիչ մը միտքը վրան գալով տարակուսի թէ ինչ է ըրածը ուր է գացած տեղը , սիրտը հանգչեցընելու համար սխալ ճանաչմունքէն սովորած առակը կ'ըսէ , Եւ մէն մարդ ազատ է ուր կ'ուզէ երթայ , ինչ կ'ուզէ ընէ . իրարու արգելք պէտք չէ ըլլալ : Այսպիսի ընդհանուր առած մը առանց կարևոր պարագաները հասկըցընելու որչափ սխալ ըլլալուն վրայ չսփաւոր խօսեցանք : Բայց անոր

փաստները դեռ պիտի տեսնենք, ինչուան որ ամէն չարիքները յայտնուին, և ամէն միտքեր առ տեսակ ազատութեան սխալ ըլլալուն վրայ համոզին և զգուշանան, անկից հետեւած չարիքներէն վախնալով, և յայտնի տեսնելով որ այդպիսի ազատութիւն չի կրնար ըլլալ: Մէկը դիմացը տուփ մը կը տեսնէ կը դառնայ կ'ըսէ՝ թէ ես ազատ եմ, տուփին մէջ առանց նայելու ինչ որ կ'ուզեմ այն բանը կայ կ'ըսեմ, և այն ըսածս ինծի համար շիտակ է. պէտք չէ որ ուրիշները իմ սխալս բռնեն, չես գիտեր ըսեն, ու շիտակն ինձ իմացընեն. և ուրիշներն ալ ազատ են, իրենք ալ ինչ որ կ'ուզեն թող ըսեն թէ տուփին մէջը կայ, ես ալ իրենց չեմ խառնուիր, և տուփին մէջը թող ինչ որ կ'ուզէ ըլլայ, թող մարդ ալ չգիտնայ, մեզի հոգ չէ, հերիք է որ մենք իրարու խօսքը սուտ չհանենք, տուփին մէջը ինչ ըլլալը հասկըցընել ուզելով: Ազատութիւն ըսածնիս այս է. այս կրնայ ըսուիլ ճանաչմունք. ասոր խենթութիւն չէք ըսեր: Բայց աշխարհս ուզելով խենթութեան գործքեր ընել, և տեսնելով որ աս խենթութիւն բառը լոողներուն ականջին գէշ կու գայ, բառը փոխեր խենթութեան անունը ազատութիւն դրեր են, որով յայտնի կ'ըլլայ որ յիմարանոցին մէջի բնակիչները բոլորն ալ ազատ են: Բայց գէշն այն է՝ որ ասանկով մարդիկ կ'ուզեն հասնիլ իրենց վախճանին, և երբ կը տեսնեն որ ասանկով մտքերնուն դրածն առաջ չերթար. կը սկսին աւաղ կանչել, աշխարհիս անիւը դարձեր է, և կը սկսին խռովիլ և խռովել զուրիշները. խաղաղութիւն, ազատութիւն, ծաղկումն կը փնտռեն, ճշմարտութեամբ ամէն բաներնիս գործենք կ'ըսեն, և առանց քննելու գիտցածնին կ'ուզեն առաջ տանիլ. և որովհետեւ ասանկով ուրիշներուն ըրածը իրենց մոլար մտածութեանը դէմ կ'ելլէ, և որովհետեւ քննել՝ գէշն աղէկէն ընտրել չեն գիտեր, կը սկսին առանց քննելու ուրիշներուն ըրածը դատել. այսպիսի մոլար ճամբուն հետե-

ւանքն ալ յայտնի է՝ խռովութիւն և կործանումն:

(Դ)որոտը ազգասիրական հոգւով խօսք մը կ'ըսէ կամ գործք մը կ'ընէ. ուրիշ մը կամ տգիտութեամբ կամ չարութեթ (Դ)որոտին ըսածին և ըրածին միտքը չըհասկըցած կ'երթայ իր բարեկամին Խրակոսին սխալ բան կը հասկըցընէ. Խրակոսին ճանաչմունքը թէ որ շիտակ ըլլար, պէտք էր որ գիտնար մարդկութեան օրէնքը, և ուրիշի վրայ լսած զրպարտութեան, առանց քննելու ըստ օրինի, պէտք չէր որ հաւտար: Ասան գի աւելի պիտի փնաս կը հասցընէ աշխարհիս այն մարդը որ մէկուն մէկալին տներուն հիմերը կը քակէ, քան զայն մարդը որ անոնց վրայ չարիք լսած, առանց քննելու կ'աւտայ: Պատմողին խելքին փչեց՝ պատմեց մէկ չարիք մը, Լիւրակոսն ալ լսեց, հաւտաց. անմեղ (Դ)որոտն եղաւ չարագործ: (Դ)որոտին անկէ վերջը աչքը լոյս, ալ եթէ կրնայ՝ թող ինքզինքը արդարացընէ: Բայն մէկ ստասացին պատմած չարիքը տնէ տուն, ալ կանջէ ականջ կը պտըտին, մէյմէկ քիչ ալ ամէն մէկը վրան աւելցընելով, ալ (Դ)որոտին ազատում չկայ, ուզէ չուզէ չարագործ ըլլալը պէտք է որ յանձն առնու:

Բայ մեծ սխալմունքս հիմա ամէն աշխարհի մէջ հասարակ բան մը եղեր է, որովհետեւ ամէնքը մտքերնին դրեր են՝ թէ իրենք ճանչնալ դատել գիտեն, ամէն բան կ'ուզեն իմանալ, և ամէն բանի վրայ դատաստան ընել: Բայն մէկ դիպուածի մէջ չէ, մէկ հոգւոյ վրայ չէ. այլ առ հասարակ գրեթէ ամէն մարդու վրայ, ամէն լուսաւորեալ կարծուած աշխարհքներու մէջ, ամէն քաղքի մէջ, ամէն տան մէջ, ամէն տեսակ խօսքի և գործքի վրայ ծուռ դատաստաններ կ'ըլլուին. միայն թէ հերիք է որ զրպարտողները բարեկամ մարդիկ ըլլան, կամ գոնէ իրենց թշնամի սեպուած մարդիկ չըլլան: Մէկ քաղաք մը կը մտնես, մէկ տուն մը կը տեսնես որ քաղքին կամ տան մէջ ամէնքը խռոված, իրար անյաժ, ամէնքը իրարու փնասելու

